

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ: ЖҰМЫС ІСТЕУДІҢ
АЙМАҚТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

LABOR MARKET IN AGRICULTURE: REGIONAL FEATURES OF FUNCTIONING

**РЫНОК ТРУДА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ:
РЕГИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ**

A.С. НАРЫНБАЕВА^{1*}

э.ф.д., қауымдастырылған профессор

G.E. НУРБАЕВА²

Э.Ф.К.

E.T. ШАХМАН¹

Ph.D докторанты

¹ *Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан*

² *Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: narynbaeva@mail.ru*

A.S. NARYNBAEVA^{1*}

Dr.E.Sc., Associate Professor

G.Y. NURBAEVA²

C.E.Sc.

Y.T. SHAKHMAN¹

Ph.D student

¹ *Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan*

² *Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: narynbaeva@mail.ru*

A.С. НАРЫНБАЕВА^{1*}

д.э.н., ассоциированный профессор

G.E. НУРБАЕВА²

К.Э.Н.

E.T. ШАХМАН¹

докторант Ph.D

¹ *Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан*

² *Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан*

**электронная почта автора: narynbaeva@mail.ru*

Аңдатпа. *Мақсаты* - ауылдық жерлерде еңбек нарығының жұмыс істеу механизмін зерттеу. *Әдістері* – абстрактілі-логикалық, жүйелік, салыстырмалы, статистикалық талдау, бақылау. *Нәтижелері* - Павлодар облысының ауылдық еңбек ресурстары нарығының қалыптасуы мен дамуына әсер ететін ішкі және сыртқы факторлар талданды, сондай-ақ аграрлық еңбек нарығындағы шиеленісті төмендету жөніндегі шаралар ұсынылған. Осы өңірдің ауылдарындағы жұмысқа орналастыру нарығы және оның ауыл шаруашылығы мен ауылдық аумақтар үшін маңызы қаралған. 2014-2022 жылдардағы статистикалық мәліметтер негізінде аудандық деңгейде еңбек нарығының негізгі индикаторлары ұсынылған. Экономикалық дамымаған елді мекендерді анықтауға мүмкіндік беретін тауарлар мен қызметтерді өндірумен айналысатын халықтың құрылымы көрсетілген. Еңбекке қабілетті адамдардың көші-қоны, ауыл тұрғындарының қартаюы, жұмыссыздық проблемалары: жұмыс күшінің таралуы, аумақтық қолжетімділіктің төмен дәрежесі, еңбекті қолдану саласының ауыл шаруашылығына жатпайтын түрлерінің шектелуі салдарынан ауылдық елді мекендердің еңбекке қабілетті азаматтары санының қысқаруы анықталды. Ауылдық аудандардың әлеуметтік инфрақұрылымын жетілдіру, қабылданған қолдау шаралары, кәсіпкерлікті танымал ету, кооперация, оның ішінде Ш(Ф)Қ, тауарлық ЖҚШ туралы хабардарлықты арттыру бағыттары негізделген. *Қорытындылар* - ауыл шаруашылығы еңбек нарығындағы теңгерімсіздіктің себептерінің бірі-кәсіптік қызметтің қанағаттанарлықсыз жағдайларына, біліктілікті арттыру

Кіріспе. Жалпы еңбек нарығы өзінің даму заңдылықтары мен жұмыс істеу қағидаларына ие. Ауыл еңбек нарығы және оның құрамдас бөлігі сол заңдары бойынша, сол уақытта өзінің ерекшелігі мен жалпы еңбек нарығымен салыстырғанда ерекше қауырттылықпен әрекет етеді.

Ауыл еңбек нарығының сипатты айырмашылығы жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысы және олардың үйлесімсіздігі; құзыреттілік-кәсіби даярлықтың төмен деңгейі; жаңашылдық, инновацияны қабылдауда жоғары емес дәрежесі, және соның салдары – жұмыс күшінің жеткілікті төмен сапасы. Ауылдық жұмыссыздықтың болу көріністерінің ерекшеліктері ауыл шаруашылығынан тыс салаларының дамымауы, мұнда ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің еңбегін және ауыл шаруашылығында элеуметтік серіктестікті қолдану мүмкін [1].

Ауыл шаруашылығы және республиканың агроөнеркәсіптік кешенінің басқа салалары реформалар нәтижесінде елеулі элеуметтік-экономикалық өзгерістерге ұшырады. Осы өзгерістерге кәсіпорындар мен ұйымдардың шаруашылықты жүргізуде экономикалық, қаржылық және құқықтық жағдайларды түбегейлі трансформациялауды, экономиканың жүйесі әкімшілікті жоспарлы-тарату нысандарын нарықтыққа көшуін іске асыруды жатқызуға болады.

Осыған байланысты жұмыспен қамтудың тиімді саясатын жүргізу қажет, ауылдық жерлерде жаңа жұмыс орындарын құруға, кәсіпкерлік белсенділікті дамыту, ауыл тұрғындарының өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейін арттыру, жұмыссыз азаматтардың бәсекеге қабілетсіз топтарын қалыпқа келтіру. Айта кету керек, агроөнеркәсіптік кешендегі нарықтық қатынастар жүйесінде ауыл халқын жұмыспен қамту ерекше мәнге ие.

Зерттеу материалы мен әдістері. Жұмыссыздық нарығының барлық түрлерінен еңбек нарығына тек соңғысының ерекшелігі байланысты. Айта кету керек, жұмыссыздық, элеуметтік қолайлы деңгейде қолайлы, көшу сатысында толыққанды нарықтық қатынастар және кейбір оң ерекшеліктері бар: мысалы, жұмыс орындарына үміткер санының өсуі жұмыс күші өкілдері арасында бәсекелестік рөлін күшейтеді. Алайда, осы құбылыстардың тоқырау сатысында жұмыссыздыққа ауысуына әрқашан қауіп бар [2].

Ауылдық жердегі инфрақұрылым ерекшеліктері қалаға қарағанда келесі жағдайлар жасайды, яғни еңбек нарығын қалыптастыру мен дамыту үдерістері

айтарлықтай баяу өтеді. Дегенмен, осы экономикалық және тарихи даму кезеңінде жұмыссыздықтың өсуі немесе тоқырауын болдырмайтын, жұмыс күшінің ағынымен тиімді басқару үшін ауылда толыққанды ұйымдастырылған еңбек нарығында қажеттілік әлі де бар.

Қазіргі уақытта ауылдық жерлердегі жұмыссыздықтың нақты деңгейін анықтауда ерекше қиындығы бар: тіркелген деректерде жалпы және тіркелетін жұмыссыздық деңгейі қарама-қайшы [3].

Бұл жағдай ХХ ғасырдың соңғы онжылдықтың ортасында туындады, мұнда тіркелген жұмыссыздық векторы жалпы жұмыссыздықтың кері векторы бағытына ауысты. Қазір тіркелген жұмыссыздық жалпы деңгейін көрсетпейді, деректерді айтарлықтай кемітілген деңгейде ұсынады.

Нәтижелер және оларды талқылау. Ауылдық жерлерде қазіргі заманғы еңбек нарығы қызмет көрсету саласына материалдық өндіріс саласынан жұмыс күшін бір мезгілде бөлу жұмыс істейтін адамдар санын қысқартумен сипатталады. Жүйелі дамуы жұмыспен қамтудың жаңа және өзін-өзі жұмыспен қамту нысандарын алады. Сонымен қатар, ауылдық жерлерде еңбек нарығының қалыптасуы мен даму процесі қалаға қарағанда баяу өтеді.

Ауылдағы еңбек нарығына сұраныспен ұсыныстың теңгерімділігі ауылдық еңбек ресурстарының және нарық қажеттілігі біліктілігі арасындағы сәйкессіздіктер үшін зардап шегеді. Экономикалық әдебиетте ауылдық жерлерде халықтың 45% тұратыны әділ көрсетіледі. Олардың көпшілігіне ауыл тұрақты тұратын орнымен қызмет етеді, ал аграрлық өндіріс олардың өмір сүру салты, менталитетін айқындаушы шешуші фактор болып табылады [4].

Тіркелетін көлемде нақты жұмыссыздық ауқымын жасанды азайту аймақтық билік органдары қызметіне саналы түрде бағытталған нәтижесі ретінде және ауылдағы азаматтарды тіркеуді жалпы қатаңдату нәтижесі болуы мүмкін.

Осындай өңірлік биліктің заңсыз іс-әрекеттерінде ауыл азаматтары жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алу мүмкіндігін және заңмен кепілдік берілген – жұмыс іздеуде мемлекеттің тегін көмегі, жұмыссыздық қызмет органдарының бағыты бойынша тегін біліктілігін арттыру мен қайта даярлау, жұмыссыздықтың есепті кезеңінде жалпы еңбек өтілін жоғалтады [5].

Сондай-ақ жалпы және тіркелетін жұмыссыздар деңгейлері арасындағы түбегейлі айырмашылықтардың үшінші

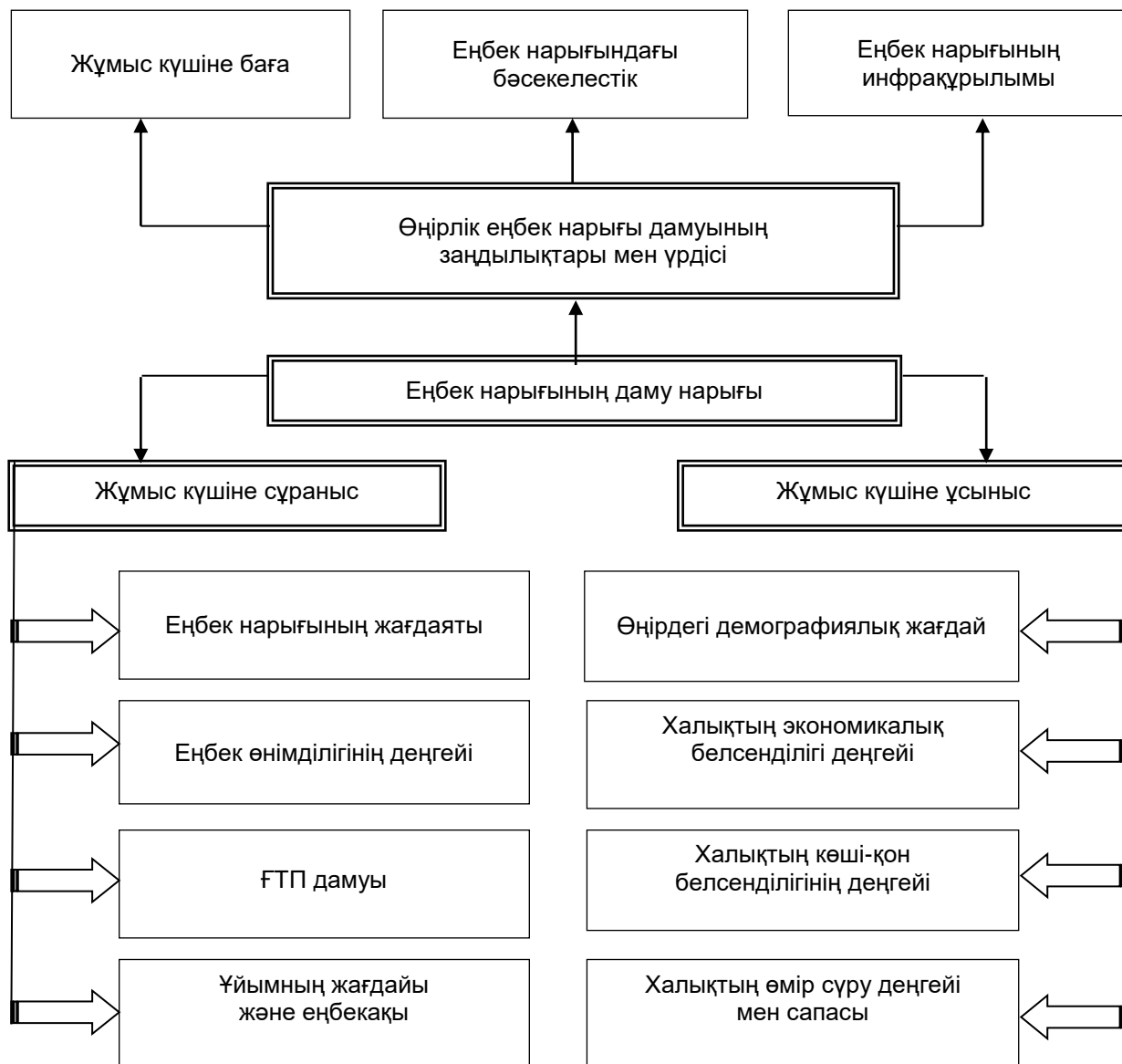
себебін көрсету қажет: жұмыспен қамту органдарында жұмыссыздардың жұмысқа орналасуға мұқтаж ретінде тіркеуден өтпейтіні. Бұл жағдай жұмыспен қамту органдарының жұмысын нашар ұйымдастыруы нәтижесінде туындайды, ол жиі қайта тіркеуді талап етеді (ауылдық жерлерде жұмыспен қамту қызметтерінің жалпы қашықтығы) және тиісті органдар арқылы жұмысқа орналастырудың өте төмен деңгейін көрсетеді.

Еңбек нарығының теңгерімсіздігі проблемасының өткірлігі жұмыс күші артық өңірлерде қағидатты маңызды мәнге ие болады. Мұнда жұмыс күшіне жиынтық сұраныстың болмауынан пайда болған жұмыссыздар контингентінің басым болуы мемлекет пен қоғамнан мәселені терең

түсінуді және қазіргі жағдайдан шығудың жолын белсенді іздестіруді талап етеді [6].

Дегенмен, біз атап өткендей, ауылдық жерлерде еңбек нарығын қалыптастыру және дамыту қалаға қарағанда баяу өтеді, бұл нарықтың қалыптасу барысында бұрыннан бар проблемаларды ушығып, жаңалар қосылады, сондықтан, әрине, ауылдық жерлерде қалыптасқан экономикалық ахуал ерекшелігі әсерінен жүзеге асырылатын қазақстандық ауылдық еңбек нарығының қалыптасуы өзімен күрделі, әрі қарай зерттеуді талап ететін процесс.

Ауыл еңбек нарығының жұмыс істеуін қалыптастыру және динамикасына факторлардың кешені әсер етеді, олардың жіктелуі 1 суретте көрсетілген.

Ескерту: зерттеу негізінде автормен құрастырылған
1 сурет – Ауыл еңбек нарығының даму факторларын жіктеу

Тұтынудың жалпы көлемінің негізінде халықтың әл-ауқат деңгейі жұмыспен қамту жиынтығы және қоғамдық пайдалы еңбекке халықтың қатысу дәрежесі арқылы анықталады. 2023 жылғы 20 сәуірдегі №224-VII Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінде халықты жұмыспен қамту – Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін, жалақы немесе кіріс әкелетін жеке және қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруына байланысты еңбек қызметі [7].

Жұмыспен қамтылған халық категориясына кіреді:

– жалдамалы жұмыскерлер, сондай-ақ өзге де ақылы жұмысы бар адамдар (сайланған, тағайындалған немесе бекітілген);

– жеке кәсіпкерлер;

– жеке тәжірибесімен айналысатын тұлғалар;

– азаматтық-құқықтық сипаттағы шарт бойынша қызметті жүзеге асыратын, жалдамалы қызметкерлерге жатпайтын жеке тұлғалар;

– шаруашылық серіктестіктердің құрылтайшылары (қатысушылары) және акционерлік қоғамдардың құрылтайшылары, акционерлері (қатысушылары), сондай-ақ өндірістік кооперативтердің мүшелері болып табылатын жеке тұлғалар;

– тәуелсіз жұмыскерлер;

– Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде, басқа да әскерлері мен әскери құралымдарында, құқық қорғау органдарында және арнаулы мемлекеттік органдарында қызмет өткеріп жүрген адамдар;

– шаруа немесе фермер қожалығы нысанындағы қызметті жүзеге асыратын тұлғалар.

Ауыл еңбек нарығын зерттеген кезде ауылдық жерлердегі жұмысқа орналасу ерекшеліктерін есте сақтау қажет. Бұл ерекшелік ауылдық жерлерде жұмыс табу көптеген жағдайларға байланысты, мыса-

лы, қалалық инфрақұрылым объектілерінің болмауы (аудан орталықтарымен байланыс құралдарының болмауы) және ауылдан және ауыл шаруашылығынан тыс еңбек жасауда ауыл тұрғындарының қатты шектелген мүмкіндіктері.

Ауылдық еңбек нарығында сұраныс пен ұсыныстың белгілі теңгерімсіздігі осы нарық факторлары үшін тән, олардың арасында ауыл өндірісінің көптеген түрлерінің маусымдылығын бөлген жөн (жұмыс күшін жыл бойы қолдану әркелкілігі), еңбек қызметінің жалданбайтын нысандарының болуы, жұмыс орындарынан еңбек ресурстарының аумақтық қашықтығы. Бұл ерекшеліктерді ескере отырып, олардың негізінде экономикалық өсуі мен ауылдағы өндіріс көлемінің экономикалық өсуі және ұлғаюы қалаға қарағанда еңбекке сұраныстың төмендеуін туғызады.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тағы бір ерекшелігі, ауыл шаруашылығы – тек өндіріс саласы ғана емес, ауыл халқының өмір сүру саласы. Бұл ереже аграрлық өндіріс көлемінің қысқаруы тұрарлықпен ауыл халқының өмір сүру сапасы мен деңгейін күрт төмендетеді және ауылдағы өндірістік салалардың бар жиынтығын толық құлдырауына әкеледі.

Мұндай құлдырау өз кезегінде, өмір сапасының елеулі төмендеуін нәтижелейді, сондықтан ол көліктік және коммуникациялық инфрақұрылым дамымауына әкеліп соқтырады, қаладан ауылдық елді мекендердің жалпы қашықтығы апаттық жағдайға әкеледі. Осылайша, қазіргі уақытта ауыл тұрғындары үшін білім беру және медициналық қызмет көрсетуге қол жеткізу қиын [8].

Бұдан әрі еңбек нарығын Павлодар облысының мысалында қарастырайық. 1 кестеде Павлодар облысының аудандары бөлінісінде еңбек нарығының негізгі индикаторлары ұсынылған.

1 кесте – Павлодар облысының ауылдық жұмыс күші (экономикалық белсенді халық), мың адам

Аудан	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.	2019ж.	2020ж.	2021ж.	2022ж.	2022 ж. / 2014 ж.
Павлодар қ.а.	196,7	196,7	196,3	195,4	194,5	192,4	193,0	192,6	193,2	98,2
Ақсу қ.а.	41,2	40,1	39,7	39,4	38,7	37,9	36,2	36,3	37,7	91,5
Екібастұз қ.а.	83,3	82,7	82,9	82,8	82,5	83,3	81,8	81,5	75,7	90,9
Ақтоғай	8,3	7,2	7,2	7,1	6,9	6,8	6,8	6,5	7,4	89,2
Баянауыл	17,2	16,5	15,2	14,2	14,2	14,0	14,4	13,9	12,8	74,4
Железинка	11,3	10,5	9,9	9,7	9,3	9,2	8,9	8,9	8,9	78,8
Ертіс	12,3	10,1	9,9	9,9	9,5	9,4	9,1	8,7	9,9	80,5
Тереңкөл	14,0	13,1	12,6	11,9	11,9	11,7	11,6	11,5	11,2	80,0
Аққұлы	8,6	7,3	7,1	6,9	6,9	7,1	6,6	6,4	7,2	83,7

Май	7,3	6,4	6,2	5,8	5,5	5,6	5,4	5,3	5,8	79,5
Павлодар	18,9	15,1	15,3	14,5	14,9	14,6	15,1	14,0	15,4	81,5
Успен	8,3	8,2	7,5	7,0	7,0	6,6	6,7	6,4	7,2	86,7
Шарбақты	13,8	12,2	11,6	11,6	11,3	11,0	11,2	11,3	11,0	79,7
Павлодар облысы	441,3	426,2	421,4	416,3	413,0	409,7	406,7	403,1	403,4	91,4

Ескерту: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Павлодар облысы бойынша Ұлттық статистика бюросы департаментінің деректері [9]

Ұсынылған деректер негізінде Павлодар облысының экономикалық белсенді ауыл халқының саны жылдан-жылға азайып, өзгеріс 37,9 мың адамды немесе 9 пайызды құрағанын атап өтуге болады, бұл экономикалық белсенді емес ауыл халқының аз өсуіне байланысты.

Павлодар облысының жұмыспен қамтылған ауыл халқы соңғы жылдары

азайды, 2015 жылдан бастап айтарлықтай төмендеу байқалады, өйткені Павлодар ауданында жұмыспен қамтылған халықтың азаюы орын алды (қалада жұмыспен қамту есебінен). Соңғы бес жылды ескере отырып, жалпы ауыл тұрғындарының біртіндеп біркелкі төмендеуін атап өтуге болады, бұл жыл сайын шамамен 0,4% құрайды, оны 2 кестеде көрсетуге болады.

2 кесте – Павлодар облысының ауылдық жұмыспен қамтылған халқы (мың адам)

Аудан	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	2019 ж.	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2022ж/2014ж.
Павлодар қ.а.	187,0	186,9	186,6	185,9	185,0	183,2	183,3	182,9	183,5	98,1
Ақсу қ.а.	39,1	38,0	37,7	37,4	36,8	36,1	34,4	34,5	35,9	91,8
Екібастұз қ.а.	79,1	78,4	78,7	78,8	78,4	79,3	77,8	77,5	72,1	91,2
Ақтоғай	7,9	6,8	6,9	6,8	6,6	6,5	6,5	6,2	7,1	89,9
Баянауыл	16,5	15,7	14,5	13,6	13,6	13,4	13,8	13,3	12,2	73,9
Железинка	10,9	10,1	9,5	9,3	8,9	8,9	8,6	8,5	8,5	78,0
Ертіс	11,8	9,7	9,5	9,5	9,1	9,0	8,7	8,3	9,5	80,5
Тереңкөл	13,4	12,6	12,1	11,4	11,4	11,2	11,2	11,0	10,7	79,9
Аққулы	8,2	6,9	6,7	6,6	6,6	6,8	6,3	6,1	6,9	84,1
Май	7,0	6,1	5,9	5,5	5,2	5,3	5,2	5,1	5,6	80,0
Павлодар	18,2	14,5	14,7	13,9	14,2	14,0	14,4	13,4	14,8	81,3
Успен	8,0	7,8	7,2	6,7	6,7	6,3	6,4	6,1	6,9	86,3
Шарбақты	13,2	11,7	11,2	11,1	10,8	10,5	10,7	10,8	10,6	80,3
Павлодар облысы	420,3	405,1	401,1	396,4	393,3	390,5	387,1	383,7	384,2	91,4

Ескерту: Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Павлодар облысы бойынша Ұлттық статистика бюросы департаментінің деректері [қараңыз 9]

Осы кестені қарастыра отырып, мысалы, Шарбақты, Ақтоғай, Тереңкөл, Май, Аққулы, Павлодар аудандарында жұмыссыздар саны соңғы жылдары өзгермегенін атап өтуге болады, бұл жағдайды тұрақты деп сипаттайды.

2 кестеде көрсетілген мәліметтерге сәйкес, облыстағы жұмыспен қамтылған халық саны да азайып бара жатқаны байқалады, бұл механикалық көші-қонға байланысты. Әрі қарай, ауылдық жұмыссыздық деңгейі динамикасын көрсетеміз (2 сурет).

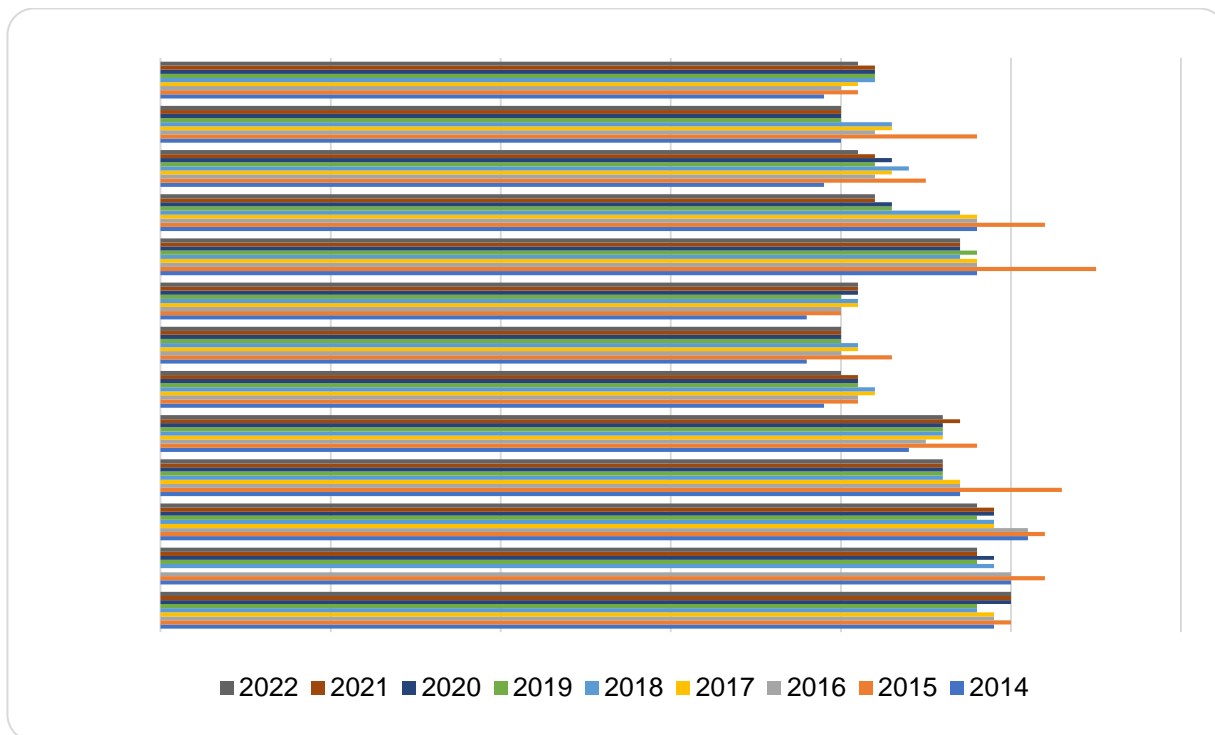
Халықты жұмыспен қамту және NEET санатындағы жастарды қолдау мақсатында 2022 жылдың сәуір айынан бастап барлық қалалар мен аудандарда өзекті кәсіптер орталықтары жұмыс істейді. Орталықтарда ізденушілер психологиялық портретті

анықтаудан бастап, одан әрі жұмысқа орналасуға және бизнес-идеяларды іске асыруға дейін «бір терезе» қағидаты бойынша қажетті көмек алады. Орталық менеджерлері жұмыс іздеушілерге жұмыс істеп тұрған қысқа мерзімді курстар, тағылымдамалар және еңбек нарығындағы бос орындар мәселесінде көмек көрсетеді. Барлық ізденушілер «Тандау» ақпараттық жүйесінде тіркеуден өтеді.

Бүгінгі күні, ауылда жалдамалы жұмыс күшін пайдаланудың өсу қажеттілігіне байланысты ауылдық жерлерде келісім-шарт және келісімшарттық еңбектің тұрақты жүйелерін құруда өткір қажеттілік бар, әлеуметтік әріптестік дамыту қажет, заңнаманы ауыл шаруашылығына бейімдеу. Алайда, өкінішке орай, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі осы

қажеттіліктерді қанағаттандырмайды, жалдамалы жұмысшылардың еңбек ерекшеліктерін бейнелемейді. Қазіргі уақытта жалдамалы қызметкерлер мені бойынша

ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер алдында құқықсыз болып табылады [10].

2 сурет – Павлодар облысының ауылдық жұмыссыздық деңгейі (%)

Қалыптасқан жағдайда жұмыс күшіне жоғары сұранысқа төмен ұсыныс сәйкес келеді, өйткені ауыл шаруашылығы өндірісінде жұмыс күшінің өз бетінше қозғалысы үшін заңнамалық (қызметкерлер құқықтарын бекіту), экономикалық (жалақы) алғышарттары жоқ.

Қазіргі уақытта ауылда іс жүзінде жалдамалы қызметкерлермен еңбек шарттары (келісімшарттар) жүйесі жұмыс істемейді. Ауылдық жерлерге оралмандарды көшіп-қонуын ынталандыру бойынша іс-шаралар жүйесі әзірленген, сол уақытта ешқандай ынталандыру әдістері жоқ, республика азаматтары Қазақстанда тұрақты тұру үшін мұндай көшу мүмкіндіктерін іске асыруға бағытталған мемлекеттік механизмді жоқ.

Әрине, мұндай жағдайда толығымен ұжымдық еңбек келісімшарттарын жасау жүйесі жоқ, ауыл шаруашылығы өндірісі жалдамалы қызметкерлерінің еңбек және тұрмыс жағдайын бақылаушы кәсіподақтық қозғалыстар мен ұйымдар жоқ. Қаладан ауылдық жерге көшуге ниет білдірген адамдарға банктік қолдау механизмдері жасалмаған (ауылдағы шаруашылық-тұрмыстық мәселелер шешілмеген), сондай-ақ атап айтқанда жалпы ауыл еңбек

нарығында ауыл шаруашылығының дамуы қатты тежеледі [11].

Мұндай жағдайда қордаланып қалған мәселелер саны көп кезде оларды шешуге мемлекеттік көмек қажет, мамандандырылған мемлекеттік бағдарламалар және қаладан ауылдық жерге тұрақты тұруды қалайтын адамдарға, отбасылық және шағын бизнес үшін микрокредит берудің банк жүйелерін жасау қажет.

Ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту болжамдарына сәйкес жұмыскерлерге қажеттілігін стратегиялық жоспарлау жүргізу керек, яғни жұмыс орындарының теңгерімділігін және еңбек ресурстарының мәселелерін зерттеумен тікелей байланысты, демек – ауыл еңбек нарығын зерттеу.

Осыған байланысты маңыздылықтың жоғары деңгейі нарықтық қатынастар жағдайында ауылдық еңбек ресурстары жұмыстарын ұтымды пайдалану мәселесі туады. Қазіргі уақытта ауылдық еңбек пайдалы әсер етудің төмен коэффициентімен, ауыл шаруашылығындағы төмен еңбек өнімділігімен (демек – төмен жалақы) ерекшеленеді, осындай мәселенің басталуы ауылдық жұмыскерлер еңбегін тиімсіз және ұтымсыз пайдалануда жатыр [12].

Экономиканың нарықтық моделі жалпы ауыл тұрғындары мен ауыл шаруашылығына айтарлықтай зардабын тигізеді. Шаруашылық субъектілерінің орасан бөлігі (немесе одан да үлкен) елеулі несиелік және салықтық берешектермен айналым қаражатынан айрылды, осылайша шығынды және дәрменсіз болып қалды.

Әрине, ауыл шаруашылығының еңбек мәселелері жаңа экономикалық модельдер үшін ғана орын алмайды. Ауыл еңбек нарығын қалыптастыру ерекшеліктері көптеген факторлар іс-қимылымен өзара байланысты болады, атап айтқанда:

* демографиялық фактор – экономикалық тұрғыдан белсенді халықтың саны, халықтың жынысы және жасы бойынша сипаттамасы, ең жоғары белсенділігімен бірге жастық топтардың үлесі;

* табиғи-климаттық факторлар – аумақтардың географиялық орналасуы;

* экономикалық факторлар – шикізат ресурстарының бары, өндіргіш күштерді орналастыру, экономикалық даму қарқыны, өндіруші және өңдеуші салалардың қатынасы, орташа жалақы деңгейі;

* әлеуметтік факторлар – білім деңгейі, халықтың біліктілігі, әлеуметтік инфрақұрылымның даму деңгейі, қызмет көрсету салалары, кадрларды қайта даярлау жүйесі;

* нарықтық қарым-қатынастарды өзін-өзі дамытуға аймақтың қабілетін анықтайтын және реформаға дейінгі кезеңде нарықтық шаруашылық элементтерінің болуын көздеген фактор, экономиканың салалық құрылымы, ірі, орта және ұсақ кәсіпорындардың ұтымды үйлесімі, халықтың нарықтық өзгерістерге қарым-қатынасы, ауыл халқының ортасында кәсіпкерлік дағдыларының болуы [13].

Әр аймақтағы еңбек нарығы аталған факторлардың әсерінен қалыптасады, ерекше алғышарттар мен жағдайлардан басқа (қабілетті, мысалы, нарықтық қарым-қатынастар жүйесіне өңірдің жылдам өсуіне әсері).

Ауылдық жерлерде жұмыссыздық мәселелерін шешу жолдары біздің ойымызша, осы жұмыссыздық себептерін анықтау және жою мүмкіндігінде жатыр. Ол осындай себептер:

■ күрделі инфрақұрылымы мен әлеуметтік қызметтерімен бірге алыстағы селолық аудандардың болуы, ең аз инвестициямен жаңа жұмыс орындарын құру мүмкіндіктері шектелген, сондай-ақ өнімді өткізу нарықтарының болмауымен немесе шағын санымен бірдей шикізат және ауыл шаруашылық техникасы мәселелері;

■ экологиялық апат аймақтарында кейбір селолық аудандардың – орналасуы, тиісті сауықтыру шараларынсыз өндірісті қандай да болмасын ұйымдастыру мүмкіндігінің болмауы;

■ ауылдық еңбек нарығында еңбек қызметімен қамтылғандар саны және кәсібі жоқ көп адамдар санының болуы;

■ ауылдық жерлерге оралмандардың еңбек иммиграциясының шамадан тыс болуы.

1990 жылмен салыстырғанда еңбек нарығының қазіргі жағдайы жұмыспен қамту деңгейінің және жұмыссыздық өсімінің төмендеуімен сипатталады. Қазіргі уақытта жұмыспен қамтылуды аймақтық динамикалық саралау өте жоғары; өзін-өзі жұмыспен қамту есебінен жұмыссыздық мәселесін шешудің балама жолдары туындайды, өйткені соңғы жылдары оның деңгейінің айтарлықтай біраз төмендегені байқалды. Жұмыскерлердің босатылуы, дегенмен, жұмысқа орналастыру дәрежесін төмендеуіне (тағы да өзін-өзі жұмыспен қамту есебінен) және құрылымдық жұмыссыздықтың (1990 жылмен салыстырғанда өсті және 1996 жылмен салыстырғанда төмендеді) өсуіне әкеледі [14].

Ресми тіркелетін жұмыссыздық деңгейі, біз көрсеткендей, оның нақты деңгейінен кеміту жағына қарай ерекшеленеді, өйткені бұл статистика еңбек нарығында түзелгенін дәлелдемейді. Жұмыссыздық бойынша жәрдемақының төмен мөлшерлемесі, әлеуметтік көмек шектеулері және жұмыспен қамту орталықтарында бос орындар жетіспеушілігі еңбек нарығында оң үрдістердің дамуына мүмкіндік бермейді. Ауыл халқы көбінесе экономиканың ресми секторы мен ұсақ кәсіпкерлікке қарай сүйенеді, оларды жүзеге асыру мүмкіндігі шаруа қожалықтарын құруға несиелеудің енгізілген жүйесі арқасында пайда болды.

Ауылдағы жұмыссыздық өзгермейтін сипатта болса, онда ол өте қауіпті болады (әлеуметтік және кәсіптік қарым-қатынас сипатында), өйткені жұмысқа орналаспаудың ұзақ мерзімі еңбек дағдыларын жоғалтуға әкеледі. Өкінішке орай, жұмыссыздықтың тоқырау үрдісі қазақстандық ауылдық еңбек нарығында байқалады – қолжетімді жұмыс орындары салаларын қысқарту жұмыспен қамту қызметі органдарында бір жылдан астам есепте тұрған азаматтар (ауылдық жерлерде тұратын) санын көбейтті.

Біздің ойымызша, ауылда еңбек қатынастары тиісті дамымайды, соның нәтижесінде бұл фактордың дамуы жұмыспен қамтудың әлсіз өсуі, бұл, өз кезегінде,

қолданыстағы еңбек заңнамасының жетілмеуінен туындаған.

Ауыл халқын қалалықтармен салыстырғанда білім алу үшін қолайсыз шарттарына ие, өйткені ауылдық мектептердің оқыту сапасы мен материалдық базасының сапасы төмен деңгейде тұр. Тиісінше, қалада ауылға қарағанда білімі бар (демек, тезірек жұмысқа орналастырылатын) жұмыссыздар саны айтарлықтай жоғары. Ауылдық жерде жұмыссыздықтың жоғары деңгейінде ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жұмыс күшінің үлкен жетіспеушілігінің болу фактісіне ерекше назар аудару қажет.

Себептерді туғызатын мұндай жағдай арасында жұмыссыздар мен бос еңбек орындарын біркелкі емес бөлу мәселелерін ерекше атауға болады, сондай-ақ жұмыс күшінің сұраныс пен ұсынысында біліктілік сәйкессіздігінің болуы. Ауылдық жерлерде еңбекақыны төмендетудің бұлжымас қорытындысы және оларды төлеу тұрақсыздығы іс-жүзінде жұмыссыз деп саналатын халықты өзін-өзі жұмыспен қамтуға айналдырады. Сонымен қатар, ең төменгі күнкөрістің қаражатын алу үшін, жұмыс іздеу үшін емес жұмыссыздық бойынша есепке тұратын ауыл азаматтарының белгілі бір пайызы бар.

Ауылдық жерлерде еңбек нарығын дамыту ауылдағы қолайсыз демографиялық жағдайға асқынады, ауыл халқын жұмыспен қамту құрылымын ұтымсыз ұйымдастыру, қаламен салыстырғанда оның құрылымының ең төмен деңгейі, элеуметтік инфрақұрылым мен жол-көлік желісінің дамымауы, тұрғын үй және басқа да осыған ұқсас мәселелердің болмауымен байланысты [15].

Қазақстанның барлық өңірлерінде ауыл халқының қысқаруы және статистикалық шөгү (зейнеткерлер үлесінің көбеюі немесе балалар үлесінің азаюы) үрдісі байқалады, сондай-ақ жынысы-жасы бойынша тұрақсыздық (20-40 жастағы ерлердің үлесі сол жастағы әйелдер санынан айтарлықтай асады) байқалады.

Қазақстан Республикасы ауылдық өңірлерде жұмыс күшінің балансы көші-қон процестері есебінен басым ұсталады (кадрлардың тұрақтамауы өте жоғары деңгейде (жылына 12%-ға дейін), өйткені ауылдық жерлерде жұмыссыздық деңгейі кадр тапшылығына қосарланып отыр: ауылдық аймақтарда аумақтық жұмыспен қамту орталықтары қызметінің бірігуі жоқ, білікті жұмыс күші жүйелі түрде ауылдан

қалаға ауысады, кері ауыстыру тұрғын үй мен қаржыландырумен айтарлықтай қиын.

Соңғы бес жылда ауыл халқын жұмыспен қамту құрылымында салалық талдау көрсеткендей ешқандай елеулі өзгерістер болған жоқ. Бұрынғыдай жұмыспен қамтылғандардың ең жоғары үлесі (шамамен 36%) ауыл, балық және орман шаруашылығына тиесілі [16].

Ауылдық жерлерде еңбекке қабілетті халықтың елеулі бөлігі үй шаруашылықтарында айналысады, бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің дағдарысына және халықтың ақшалай табыстарының төмендеуіне байланысты дәл осы саладағы қызметінде ауыл тұрғындарының жұмыспен қамту тұрақты өсімі байқалады. Үй шаруашылығы да қайталама жұмыспен қамту нысаны болуы мүмкін (ауыл шаруашылық кәсіпорындағы жұмыс орнынан басқа), сондай-ақ табыс алудың негізгі көзі, ауыл халқының негізгі жұмыс орны; қазіргі уақытта ауыл тұрғындарының шаруашылығы ауылдық жұмыспен қамтудағы басты сипаттарының бірі болды.

Үй шаруашылығының ауыл халқын жұмыспен қамтудың басқа нысаны – шаруа қожалығынан айырмашылығы еңбек нарығының өндірісі мен құрылымы деңгейіне айтарлықтай әсер еткен жоқ және шаруа қожалықтарымен өндірілген өнім үлесі салыстырмалы түрде шағын болып қалады. Дегенмен, 1991 жылдан (алғашқы шаруа қожалықтарының пайда болуы уақыты) 2018 жылға дейін шаруа қожалықтарының тіркелген саны он рет көбейді, яғни шаруашылықтың осы нысанын тұрақты дамуын, бірақ ауыл тұрғындарының жұмыспен қамтудың осы нысанына тұрақты көшуін растайды. Шамамен ауылдық шағын кәсіпорындардың дамуында сол деңгейде шаруа қожалықтары орналасқан [17].

Үй және шаруа қожалықтары және шағын кәсіпорындар ауылда жаңа жұмыс орындарын ашу, созылмалы жұмыссыздықты азайту және өндірілетін өнімді іске асыру мүмкіндіктеріне қолайлы жағдайлар жасайды. Өкінішке орай, ауыл шаруашылық және өнеркәсіптік өнімге бағалар теңсіздігі бар, мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерге нақты қолдаудың болмауы және инфляция ауылда осы шағын кәсіпкерлік нысандарын жаппай дамытуға кедергі жасайды.

Қорытынды.

1. Сонымен, біз ауылдық жерлерде еңбек нарығының негізгі ерекшеліктері мен қызмет ету тенденцияларын қарастырдық және жүргізілген зерттеулер мен статис-

тикалық мәліметтерді талдау негізінде мынадай қорытындыға келдік, қазіргі кезеңде ауылдық жерлерде еңбек нарығындағы жағдай жедел шешуді керек ететін өткір мәселелер мен сұрақтардың көптігімен ерекшеленеді.

2. Ауылдық еңбек нарығы ауыл шаруашылығы өндірісімен айналысатын тұрғындар санының азаюымен сипатталады. Талданып отырған кезеңде 2014 жылы 420,3 мыңнан 2022 жылы 384, 2 мың адамға дейін жұмыспен қамтылған тұрғындар санының азаюы жағына қарай өзгерістер анықталды.

3. Негізгі жас топтары бойынша ауыл халқының құрылымындағы негізгі үлесті еңбекке қабілетті жастағы халық алады. Ауыл тұрғындарының құрылымында жасы еңбекке қабілеттіліктен асатын тұрғындардың үлес салмағының ұлғаюымен байланысты теріс үрдіс байқалады.

4. Аграрлық сектор кәсіпорындарында білікті мамандардың жетіспеушілігі мәселесін шешу үшін ауыл тұрғындарының тыныс-тіршілігінің барлық салаларына, оның ішінде ауыл шаруашылығы еңбегінің беделін арттыру жолымен жиынтық ықпал ету қажет. Ауыл тұрғындарын жұмыспен қамтудың басым бағыты шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту болып табылады.

5. Ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту болжамдарына сәйкес жұмысшылардағы қажеттілікті стратегиялық жоспарлау жүргізілуі керек. Осы іс-шаралардың барлығы ауылда жұмыспен қамтылғандар санының артуына алып келеді.

Әдебиеттер тізімі

[1] 10 особенностей рынка труда Казахстана [Электронный ресурс].-2022. - URL: <https://www.aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovaniya/10-osobennostej-rynka-truda-kazahstana> (дата обращения 4.06.2023).

[2] Акишина, М.Л. Совершенствование механизма формирования баланса трудовых ресурсов в сельской местности (на примере Алтайского края) / М.Л. Акишина, А.А. Фанненштиль, Е.Ю. Лейбгам, Ю.Н. Назаркина, С.Н.Пенчева С.Н. – Барнаул: РИО АГАУ, 2014. – 167 с.

[3] Буланов, В.С. Методологические вопросы исследования рынка труда / В.С. Буланов // Общество и экономика, 2019. – 210 с.

[4] Narayanamoorthy, A. Decelerating Farmers' Incomes New Evidence from SAS Data and Ways Forward / A. Narayanamoorthy, C.S Nuthalapati/ Economic and Political Weekly - 2023. - 58(42). - P. 13–17.

[5] Гиззатова, А.И. Трудовые ресурсы казахстанского села / А.И. Гиззатова, С.М.

Есенгалиева О.В. Черемухина // Проблемы агрорынка. - 2023. - N 3. - С.169-178.

[6] Ыдырыс, С.С. Государственное регулирование рынка труда в трудоизбыточных сельских регионах Казахстана/ С.С. Ыдырыс, Р.К. Ниязбекова, С.А. Илашева // Проблемы агрорынка. - 2022. - № 4. - С.179-189.

[7] Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК [Электронный ресурс]. - 2023. – URL:<https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения: 21.09.2023).

[8] Гиззатова, А.И. Актуальные проблемы аграрного рынка труда в Республике Казахстан / А.И. Гиззатова, А.А. Ким // Проблемы агрорынка. -2015. - N 4. - С.111-119.

[9] Данные Департамента Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан по Павлодарской области [Электронный ресурс]. - 2023. <https://www.stat.gov.kz/ru/region/pavlodar> (дата обращения: 17.07.2023).

[10] Булхаирова, Ж.С., Балкибаева А.М., Айдынов З.П. Человеческий капитал в сельском хозяйстве Казахстана: современные тенденции / Булхаирова, Ж.С., Балкибаева А.М., Айдынов З.П. // Проблемы агрорынка. – 2017. - N 4. - С. 180-184.

[11] Klimentova, E. Regional features of rural unemployment in Russia / E. Klimentova, A. Dubovitsk, E. Yurina, G. Bayanduryan, R. Agabekyan // Ekonomika poljoprivredy. - 2021 – 68(2). – P. 357-374.

[12] Dillon, Brian. Asymmetric non-separation and rural labor markets /Brian Dillon, Peter Brummund, Germano Mwabu //Journal of Development Economics. - 2019 .-Vol. 139 (11). - P. 78-96.

[13] Абуов, К.К. Проблемы занятости в сельском хозяйстве Казахстана (на примере Акмолинской области) / К.К. Абуов, Н.Е. Абдильдинова //Проблемы агрорынка. - 2018. - N 3- С.193-199.

[14] Kvist, E. Who's there? – Inclusive growth, 'white rurality' and reconstructing rural labour markets/ E. Kvist // Journal of Rural Studies.- 2020. –Vol. 73. - P. 234-242.

[15] Aimurzina, B. State Policy Regulations of Agriculture for Sustainable Development of Rural Tourism / B. Aimurzina., Sh. Yertargyn, A.Nurmaganbetova, A. Narynbayeva., G.Abdramanova, Zh. Mizambekova //Journal of Environmental Management and Tourism. -2023. – Vol. XIV. - P. 2004 – 2014.

[16] Thaba-Nkadimene, K.L. Extreme poverty among the rural black south africans: Towards entrepreneurship education/ K.L Thaba-Nkadimene //International Journal of Entrepreneurship.- 2020.- N 24(5). - P.1–11.

[17] Женсхан, Д. Вопросы занятости и доходов сельских жителей Республики Ка-

захстан: роль кооперации. / Д. Женсхан, О. Ә. Әліпбеки, К. Бодаухан // Проблемы агро-рынка. - 2023.- N 3- С. 202-210.

References

[1] 10 osobennostej rynka truda Kazahstana [10 Features of the Labor Market in Kazakhstan] (2022). Available at: <https://aerc.org.kz/articles/ekonomicheskie-issledovanija/10-osobennostej-rynka-truda-kazahstana> (date of access: 4.06.2023) [in Russian].

[2] Akishina, M.L., Fannenshtil', A.A., Lejbgam, E.Ju., Nazarkina, Ju.N., Pencheva, S.N., Barnaul S.N. (2014). Sovershenstvovanie mehanizma formirovanija balansa trudovyh resursov v sel'skoj mestnosti (na primere Altajskogo kraja) [Improvement of the Mechanism for Forming the Balance of Labor Resources in Rural Areas (on the Example of the Altai Region)]. RIO AGAU, 167 [in Russian].

[3] Bulanov, V.S. (2019). Metodologicheskie voprosy issledovanija rynka truda [Methodological Issues of Labor Market Research]. Obshchestvo i jekonomika - Society and Economy, 210 [in Russian].

[4] Narayanamoorthy, A., Nuthalapati, C.S. (2023). Decelerating Farmers' Incomes New Evidence from SAS Data and Ways Forward Economic and Political Weekly, 58(42), 13–17.

[5] Gizzatova, A.I., Esengalieva, S.M., Cheremuhina, O.V. (2023). Trudovye resursy kazahstanskogo sela [Labor Resources of the Kazakhstani Village]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 3, 169-178 [in Russian].

[6] Ydyrys, S.S., Nijazbekova, R.K., Ilasheva, S.A. (2022). Gosudarstvennoe regulirovanie rynka truda v trudoizbytochnyh sel'skih regionah Kazahstana [State Regulation of the Labor Market in Labor-Excessive Rural Regions of Kazakhstan]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 4, 179-189 [in Russian].

[7] Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2023 goda № 224-VII ZRK [Social Code of the Republic of Kazakhstan of April 20, 2023 No. 224-VII ZRK] (2023). Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (date of access: 21.09.2023) [in Russian].

[8] Gizzatova, A.I., Kim, A.A. (2015). Aktual'nye problemy agrarnogo rynka truda v Respublike Kazahstan [Current Problems of the Agricultural Labor Market in the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 4, 111-119 [in Russian].

[9] Dannye Departamenta Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan po Pavlodarskoj oblasti [Data from the Department of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan for the Pavlodar Region] (2023). Available at: <https://stat.gov.kz/ru/region/pavlodar> (date of access: 17.07.2023) [in Russian].

[10] Bulhairova, Zh.S., Balkibaeva, A.M., Ajdynov, Z.P. (2017). Chelovecheskij kapital v sel'skom hozjajstve Kazahstana: sovremennye tendencii [Human Capital in the Agriculture of Kazakhstan: Current Trends]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 4, 180-184 [in Russian].

[11] Klimentova, E., Dubovitsk, A., Yurina, E., Bayanduryan, G., Agabekyan, R. (2021). Regional features of rural unemployment in Russia. Agricultural Economics, 68(2), 357-374 [in Russian].

[12] Brian Dillon, Peter Brummund, Germano Mwabu (2019). Asymmetric non-separation and rural labor markets. Journal of Development Economics, 139 (11), 78-96.

[13] Abuov, K.K., Abdil'dinova, N.E. (2018). Problemy zanjatosti v sel'skom hozjajstve Kazahstana (na primere Akmolinskoj oblasti) [Employment Issues in Agriculture in Kazakhstan (on the Example of the Akmolinsk Region)]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 3, 193-199 [in Russian].

[14] Kvist, E. Who's there? – Inclusive growth, 'white rurality' and reconstructing rural labor markets (2020). Journal of Rural Studies, 73, 234-242.

[15] Aimurzina, B., Yertargyn, Sh., Nurmaganbetova, A., Narynbayeva, A., Abdramanova, G., Mizambekova, Zh. (2023). State Policy Regulations of Agriculture for Sustainable Development of Rural Tourism. Journal of Environmental Management and Tourism, XIV, Summer 4, 2004 – 2014.

[16] Thaba-Nkadimene, K.L. (2020). Extreme poverty among the rural black south africans: Towards entrepreneurship education. International Journal of Entrepreneurship, 24(5), 1–11.

[17] Zhenshan, D., Alipbeki, O.A., Bodaухan, K. (2023). Voprosy zanjatosti i dohodov sel'skih zhitelej Respubliki Kazahstan: rol' kooperacii [Employment and Income Issues of Rural Residents in the Republic of Kazakhstan: The Role of Cooperation]. Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket, 3, 202-210 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Нарынбаева Айна Сериковна - негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры; «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры; Инновациялық Еуразия университеті; 140000 М. Горький көш., 102/4, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Нурбаева Гүлмира Ержанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Торайғыров университеті; 140000 Ломова көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: nuvi79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7006-4403>;

Шахман Ертарғын Тойғанұлы; Ph.D докторанты «Бизнес және басқару» кафедрасы; Инновациялық Еуразия университеті; 140000 М. Горький көш., 102/4, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

Information about author:

Narynbayeva Aina Serikovna – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasi; 140000 M. Gorky str., 102/4, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Nurbayeva Gulmira Yerzhanovna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Toraigyrov University; 140000 Lomov str.,64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: nuvi79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7006-440>

Shakhman Yertargyn Toiganuly; Ph.D student of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; 140000 M. Gorky str., 102/4, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

Информация об авторах:

Нарынбаева Айна Сериковна – **основной автор**; доктор экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; 140000 ул. М. Горького, 102/4, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>

Нурбаева Гүлмира Ержановна; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор кафедры «Финансы и учет»; Торайғыров университет; 140000 ул.Ломова, 64, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: nuvi79@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7006-4403>

Шахман Ертарғын Тойғанұлы; докторант Ph.D кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; 140000 ул. М. Горького, 102/4, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: shakhman2015@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0457-2247>

